

Utsatt för forskning?

Våren 1995 fick jag tillsammans med en annan doktorand i uppdrag att genomföra några förberedande intervjuer med långtidsdömda fångar. Initiativet till studien kom ursprungligen från professor Bengt Börjeson, som skrivit en promemoria om långtidsstraffades situation på svenska fängelser. Denna hade cirkulerats bland professorerna i socialt arbete. Börjeson tänkte sig att 8-10 C-studenter vid varje institution skulle intervjua långtidsdömda. Intresset för projektet var oklart men socialhögskolan i Lund hade pengar till en förstudie. Vi tog kontakt med cheferna på tre anstalter, för att kunna genomföra åtta provintervjuer – fyra med yngre och fyra med äldre fångar.

Till vår förvåning reagerade anstaltscheferna med stor skepsis. Chefen vid en anstalt menade att de intagna började bli trötta på att ständigt bli intervjuade. En annan chef oroade sig över att de yngre fångarna på hans anstalt mer eller mindre belägrades av personer som ville intervjua dem. Vid uppmärksammade mål mot yngre personer ringde media innan den dömde anlant till anstalten. »Har ni någon 17-åring?« var en typisk fråga från de stora kvällstidningarna. Men inte bara media låg på. Böcker skrevs. Forskare och studenter hörde av sig och ville ta del av de yngre fångarnas livshistorier. Ef-

ter ingående diskussioner kom vi överens om intervjuer, dock ej med personer under 18 år.

Vi genomförde våra intervjuer, men detta förstärkte våra dubier om en större studie. Fångarnas utsatthet var uppenbar. Vi kom utifrån och de »beställdes fram« efter att ha tillfrågats om de ville ställa upp. Men vilka urvalsprocesser låg bakom detta? Och ville de verkligen berätta om sina liv? »Kommer jag i någon tidning nu?«, frågade en 24-årig yngling, efter att under en och en halv timma ha berättat om sin uppväxt, sitt brott och tiden på fängelset. Ställde han upp för att komma i tidningen? Eller för att bryta den leda han talade om i intervjun? »Man gör vad som helst för att bryta tristessen.« Eller för att han trodde att han var tvungen eller skulle vinna fördelar på anstalten? Det samlade intrycket var att det fanns en mängd oklara förhållanden som vi utifrån kommande forskare hade svårt att värdera.

Trots det tidigare ointresset verkade det dessutom som att andra socialhögskolor tagit fasta på initiativet. Studenter var ute och intervjuade långtidsdömda, men någon närmare samordning såg vi inte till. Vi valde att avsluta våra ansatser, och till grund för det beslutet låg delvis funderingar om belägringen av de långtidsdömda.

Erfarenheten av det avbrutna projektet utmynnar i flera besvärande frågor omkring forskningens roll i förhållande till små eller särskilt utsatta grupper av människor: Hur mycket kan man forska på människor utan att de tar skada? Bör forskaren ta generella etiska hänsyn som går utöver frågan om det finns ett samtycke från en beslutsmässig individ? Och bör det finnas skillnader mellan forskning på olika nivåer?

Att påstå att socialvetenskaplig forskning är trendkänslig torde vara ganska okontroversiellt. Problem i tiden uppmärksammas ofta av både media, forskning, politiker och statligt utredningsväsende. Särskilt tydligt är detta på socialhögskolans grundutbildning, där studenternas önskemål om uppsatsämnen skiftar från år till år. Sammantaget blir vi också allt fler som håller på med socialvetenskaplig forskning. Forskningstrycket mot de utsatta grupperna ökar. En missbrukande moder som vid upprepade tillfällen deltar i institutionsbehandling kommer att dyka upp i flera studier. *Frågan är om det inom den socialvetenskapliga forskningen är dags att definiera forskningsutsatta grupper som vi måste vara särskilt försiktiga med – kanske till och med låta vara.* I vart fall bör någon form av samordning diskuteras. Kanske måste prostituera-de, hemlösa, personer med särskilda diagnoser, personer som vistas på vissa institutioner samt en rad »kombinationsgrupper« hanteras enligt särskilda regler. Socialbidragstagare finns det tiotusentals, men hur många dömda sexualbrottslingar går i terapi? Jag tänker mig att det inom antropologin finns erfarenheter av hur forskningsutsatta kulturer och grupper påverkats av forskning och efterlyser en etisk debatt inom socialt

arbete med angränsande discipliner.

Men är då inte de som intervjuas beslutsmässiga? Är det rent av förmynderi att *inteta* deras samtycke på allvar? Jag tycker att enkla hänvisningar till samtycket luktar självbedrägeri. Den som exempelvis befinner sig på institution har en mycket utsatt position, kombinerad med en extrem tillgänglighet för nyfikna forskare. Detsamma gäller i viss mån hemlösa på härbärgen. Personer som varit föremål för omfattande vårdinsatser har också fostrats till att med vältalighet lämna ut de mest intima detaljer till okända människor: Många av oss som intervjuar är experter på att manipulera fram bekännelser. Jag känner, både privat och som före detta socialarbetare, till en mängd beslutsmässiga personer som talat ut och sedan ångrat sig djupt. Vi vet vilka knappar man bör trycka på. Man får inte heller glömma att särskilt institutionsmiljön är en slags *bekännelsemiljö*, där det förväntas att man berättar om sitt liv.

Frågan om kontakter med utsatta grupper rör inte bara kvantitet utan också kvalitet. Om en C-student på vår skola vill intervjua AIDS-sjuka narkomaner eller flickor med ätstörningar föreställer jag mig att detta som regel stoppas. Den som skriver projektarbete på socionomutbildningens andra termin uppmanas att inte alls ta kontakt med utsatta grupper, utan hålla sig till olika typer av företrädare. Jag handleder själv två C-studenter som intervjuat några ungdomar om upplevelser och meningsskapande i förhållande till eget bruk av extacy, en typ av studie som många verkar vara intresserade av att genomföra för tillfället. Men hur ska man resonera omkring deras lämplighet att intervjua ungdomar som sysslar med ille-

gal droganvändning? Och vem ska stoppa dem om det finns etiska tvivel?

Här finns det besvärliga frågor om gränsdragningar, professionalisering, stängningar och egosim. De finns en hierarki mellan olika personer som genomför studier. Det är rimligt. Det är skillnad mellan studenter på B, C och D-nivå, mellan doktorander och disputerade och inte minst mellan olika forskningsprojekt. Men medan de stora forskningsprojekten bedöms av etiska kommittéer, har jag en känsla av att studenters forskning bedöms av handledare och kursansvariga. Men är detta riktigt? Risken är att »högre« forskares godtycken och egenintressen får råda. Den forskare som ser risken för exploatering av ett eget potentiellt material kanske är extra etisk mot studenter som vill genomföra intervjuer med en utsatt grupp. Ska det finnas generella regler eller bedömningar av personlig lämplighet att genomföra vissa typer av studier? Jag vet att studenter diskuterar etiska överväganden innan de skriver uppsats, men det skulle vara intressant att hör lite mer om vilka generella över-

väganden som görs. *Här undrar jag om det på landets socialvetenskapliga institutioner och forskningsbyråer finns erfarenheter av att använda etiska kommittéer eller andra externa bedömare.* Innan vi gjorde våra provintervjuer av långtidsdömda genomförde vi inte någon extern etisk prövning. Det kanske vi borde ha gjort.

Sammanfattningsvis efterlyser jag i denna debattartikel en etisk diskussion om den socialvetenskapliga forskningens ansvar för särskilt forskningsutsatta grupper. Vi kan inte utan vidare utgå från att nyfikenhet i vetenskapens namn inte skadar och att våra intervjuer skiljer sig från journalistens. Exemplet med de långtidsdömda visar att forskaren utifrån den forskningsutsattes position snarast är en del i en utifrån kommande kår av intervjuare. Kanske är det bara jag som tycker att det här är bekymmersamt. I så fall är detta oroande.

*Håkan Jönson
Doktorand
Socialhögskolan i Lund*